

Két magyar kérdő konstrukció interpretációjához

Gyuris Beáta

MTA Nyelvtudományi Intézet

Összefoglaló

A tanulmány a *negatív választó kérdésnek* (NVK) nevezett konstrukció (pl. *Esik az eső vagy nem?*) használati feltételeivel foglalkozik a magyarban. Áttekintjük az NVK-k szemantikai értékének meghatározására vonatkozó szakirodalmi javaslatokat, valamint azokat az elméleteket (pl. van Rooy–Šafářová (2003), Biezma (2009)), amelyek az angolban az inverziót tartalmazó pozitív vagy negatív eldöntendő kérdések és az NVK-k közötti választás háttérét kívánják megadni egy adott szituációban. Azon kontextusok összehasonlítása nyomán, ahol az *-e* partikulás kérdő mondatok és az NVK-k megjelenhetnek a magyarban, azt állítjuk, hogy az utóbbi konstrukció akkor van engedélyezve, ha eleget tesz két, a diskurzusra vonatkozó feltétel legalább egyikének. Ezek közül az első diskurzuselőzményekkel, a második pedig a kontextusbeli evidenciákkal kapcsolatos.

Kulcsszavak: kérdő mondatfajta, (negatív) választó kérdés, *-e* kérdő partikula, (kontextusbeli) előfeltevés

1. Bevezetés

A tanulmány¹ célja az (1) alatt illusztrált, *-e* partikulát tartalmazó kérdő főmondat és a (2) alatt illusztrált, egy állítás és annak tagadása közötti választást felkínáló választó kérdő konstrukció, a továbbiakban *negatív választó kérdés* (NVK)², használati feltételeinek összehasonlítása:

- (1) Márta örül-e a kötetnek?
- (2) Márta örül a kötetnek vagy nem/sem?

Míg a (2) alatti mondat *nem* partikulát tartalmazó változata tekinthető a (3) alatti választó kérdés elliptikus változatának, a *sem*-et tartalmazó konstrukció nem:

- (3) Márta örül a kötetnek vagy nem/*sem örül?

Ez azt jelenti, hogy amikor az NVK-król beszélünk, valójában mind a három utóbbi konstrukcióról beszélhetnénk. Ez a tanulmány a továbbiakban a (2) alatti szerkezetekre fog koncentrálni. Azt feltételezzük, hogy a (3) alatti szerkezet használati feltételei alapvetően megegyeznek az előbbiekével. Azt is feltételezzük, hogy a használati

¹ Sok szeretettel ajánlom ezt a tanulmányt Maleczki Mártának, akinek szakmai igényessége diákként, „oponáltként”, őt helyettesítő oktatóként és társszerzőként egyaránt példát mutatott számomra.

² Ezt a magyar szakkifejezést Molnár (2019) vezeti be.

feltételek tekintetében (2)-nek a *nem*-et és a *sem*-et tartalmazó változatai nem különböznek lényegesen. (Vö. ugyanakkor Molnár (2019: 216)-tal, aki a *sem*-es változatot sikeresebbnek tartja.) Az általunk alább megfogalmazott használati feltételek a (2) alatti konstrukciók azon prozódiai megvalósítására vonatkoznak, amelyben a *vagy* előtt legfeljebb egy rövid szünet található, tehát a *vagy*-gyal kezdődő mondatszakasz nem utótagos hozzátoldásnak tekintendő.

Az *-e* partikulás kérdőmondat-fajta egyike a magyar nyelvben grammatikai eszközökkel megkülönböztetett két főmondati eldöntendő kérdő mondat típusnak. A másikat a prozódiai jegyek (utolsó előtti szótagig emelkedő, és az utolsó szótagon eső dallam) segítségével jelölt típus képviseli, amelyet (4) illusztrál:³

(4) Márta örül a kötetnek?^

Vizsgálatunk apropóját az a tény adja, hogy a Gyuris (2017a) által az *-e* partikulás kérdő mondatok használatával kapcsolatban tett megállapítások bizonyos tekintetben emlékeztetnek azokra, amelyeket van Rooy–Šafářová (2003) tesz az angol NVK-kal kapcsolatban. Ha az NVK-k használati feltételei a különböző nyelvekben megegyeznének, akkor lenne két olyan kérdő konstrukció a magyar nyelvben, amelyek szinte ugyanazokban a szituációkban használhatóak. Ez nem lenne összhangban a gazdaságosságról alkotott szokásos elképzelésekkel.

Előjáróban meg kívánjuk jegyezni, hogy eddigi kutatásaink alapján a magyarországi beszélők között igen nagy dialektális különbség van abban a tekintetben, hogy az *-e* partikulás főmondati kérdő mondatokat mennyire használják produktívan. Vannak olyan beszélők (elsősorban a dunántúli, ill. budapesti régiókban), akik számára az *-e* főmondatban csak hivatalos vagy „emelkedett” stílusú szövegekben, inkább írásban elfogadható, míg mások, elsősorban a Dunától keletre eső változatok beszélői közül, teljesen produktívan tudják használni az *-e*-t informális kontextusokban is. Ebben a dolgozatban ez utóbbi változat beszélőinek intuícióira fogunk támaszkodni (akik közé a szerző is tartozik). (Az utóbbi beszélőknek az *-e* elfogadhatóságával kapcsolatos intuíciói azonban nem feltétlenül esnek egybe a székelyföldi változatok beszélőinek intuícióival, sőt, az *-e*-s kérdő mondatok prozódiai megvalósításával kapcsolatban is valószínűleg vannak különbségek a két dialektus között.)

A tanulmány 2. pontjában röviden összefoglaljuk Gyuris (2017a) javaslatait az *-e* használati feltételeivel kapcsolatban, majd pedig van Rooy–Šafářová (2003) és Biezma (2009) megállapításait az angol NVK-kal kapcsolatban. A 3. pont áttekinti azokat a kontextusokat, amelyekben Bolinger (1978) szerint nem cserélhetők fel egymással az inverziót tartalmazó eldöntendő kérdő mondatok és az NVK-k az angolban, és megmutatja, hogy ezekben a magyar *-e*-s kérdő mondatok és az NVK-k sem egyformán elfogadhatóak, amely közelebb vihet minket a két formai típus funkcióinak elkülönítéséhez. A 4. pont javaslatot tesz az NVK-k használati feltételeinek megfogalmazására a magyarban.

³ A továbbiakban az emelkedő-eső dallamú kérdő mondatok intonációját nem jelöljük külön. A példákban szereplő *-e* nélküli eldöntendő kérdő mondatok intonációja szándékunk szerint mindig az egyszeres emelkedő-eső dallam, nem pedig a többszörös emelkedő-eső dallam, amelyet Gyuris (2017b) a kijelentő mondatok jelölőjének tart („^/declorative”).

2. Előzmények

Az eldöntendő kérdő mondatok szemantikai értéke a kanonikus, Hamblin (1973) és Groenendijk–Stokhof (1984) által kidolgozott elmélet szerint az igenlő és a tagadó válasznak megfelelő proposíciókat tartalmazó halmaz. (A javaslat részletesebb ismertetését l. pl. Maleczki (2007)-ben.) Ez azt jelenti, hogy az (1) és a (4) alatti mondatok szemantikai értéke azonos, és megegyezik az (5) alatt definiált halmazzal. Mivel a (2) és (3) alatti NVK-kra adott válaszoknak megfelelő proposíciók halmaza megegyezik a fenti halmazzal, ezen NVK-k szemantikai értékét is azonosnak tekinthetjük az (1) és (4) alattiakéval:

$$(5) \quad \llbracket(1)\rrbracket = \llbracket(2)\rrbracket = \llbracket(3)\rrbracket = \llbracket(4)\rrbracket = \{\lambda w. \text{örül}(m)(k)(w), \lambda w. \text{-örül}(m)(k)(w)\}$$

Azt a tényt, hogy az azonos szemantikai értékű kérdő mondatok nem cserélhetők fel egymással minden kontextusban, úgy lehet ezek után magyarázni, hogy ezek különböző kontextusbeli előfeltevéseket vezetnek be. Gyuris (2017a: 38) az emelkedő-eső intonáció, illetve az *-e* partikula segítségével jelölt magyar eldöntendő kérdő mondatok használati feltételeinek összehasonlítása után a következő javaslatot teszi. Az *-e-s* kérdő mondatok azt az előfeltevést vezetik be, hogy egyik lehetséges válaszuk sem lehet (nem monoton) következménye a *Common Ground*-nak (a beszélő és a hallgató közös tudását reprezentáló olyan proposíciók halmazának, amelyekről mind a beszélő, mind a hallgató tudja, hogy a beszélgetőtárs is tudomással bír róluk, l. Stalnaker (1978)-at) és a kontextuális evidenciák összességének (bizonyos hátterfeltevésekkel kiegészítve). Ez a javaslat megmagyarázza azt, hogy azokban a kontextusokban, amelyekben az evidenciák az egyik vagy a másik választ *támasztják alá*, miért nem fordulhatnak elő az *-e* partikulás kérdő mondatok. Az, hogy egy kontextusban vannak egy *K* kérdésre adható lehetséges válaszok közül *p*-t alátámasztó evidenciák, azt jelenti, hogy vannak olyan (a kontextusba a párbeszédet közvetlenül megelőzően bekerült) evidenciák, amelyek önmagukban, egyéb paraméterektől függetlenül tekintve megalapozzák azt a következtetést, hogy *p* igaz. (A fenti fogalmat a Büring–Gunlogson (2000) által bevezetett „compelling contextual evidence for *p*” kifejezés magyar megfelelőjeként vezeti be Gyuris–Molnár–Mády (2018).)

Van Rooy–Šafářová (2003) szerint az angol pozitív és negatív (azaz tagadószót tartalmazó) eldöntendő kérdő mondatok, valamint az NVK-k közötti választást a beszélőnek a lehetséges válaszok hasznosságával („expected utility”) kapcsolatos elképzelései határozzák meg. Az utóbbi két körülménytől függ: egyrészt attól, hogy mennyire valószínű a válasz által kifejezett proposíció igazsága, másrészt pedig a beszélgetés céljától (attól, hogy annak megismerése, hogy a válasznak megfelelő proposíció igaz, kívánatos világhoz vezet-e vagy sem). A szerzők szerint a három konstrukció közül a beszélő a pozitív kérdő mondatot választja, ha a pozitív választ hasznosabbnak gondolja, mint a negatívot, a negatívot az ellenkező esetben, a választó kérdést pedig akkor, ha a két választ egyformán hasznosnak tekinti. Ez a javaslat meg tudja magyarázni, hogy abban az esetben, amikor az evidenciák az egyik vagy a másik választ támasztják alá, és a kérdező célja az információszerzés, általában miért nem elfogadhatók a választó kérdések: ilyenkor az evidenciának megfelelő válasz valószínűsége jóval nagyobb, mint a másiké.⁴ Amikor a kérdő

⁴ Az utóbbi valószínűsége azonban nem feltétlenül nulla: egy evidenciáknak ellentmondó válasz is lehet igaz.

konstrukciók a kínálás vagy kérés beszédaktusát kódolják indirekt módon, szintén nem preferáltak az NVK-k. A szituációt magyar példákkal illusztráljuk. Ha egy beszélő a fenti beszédaktusokat egy NVK-val kódolja (pl. *Kérsz egy szeletet a Márta születésnapj tortájából vagy nem/sem?* illetve *Adsz egy szeletet a Márta születésnapj tortájából vagy nem/sem?*), azzal azt jelzi a beszélgetőtárs számára, hogy egyik választ sem tartja hasznosabbnak a másíknál. A kérés beszédaktusának lényege ugyanakkor, hogy a beszélő a hallgatótól azt várja el, hogy valamilyen, számára preferált tényállást előállítson (vö. Searle (1969: 66)-ban a kérés illokúciós aktusának őszinteségi feltételeivel). A kínálás és meghívás aktusai esetében pedig a kérdező udvariasságból kelti azt a hatást, mintha a hallgató igenlő válasza számára kedvezőbb lenne. Van Rooy-Šafářová (2003) szerint az NVK használata kínálás vagy meghívás kódolására olyan esetekben fordul elő, amikor a beszélő nem akar nagyon rámenősnak látszani, illetve nem akarja kellemetlen helyzetbe hozni a beszélgetőtársat arra az esetre, ha az vissza szeretné utasítani a kínálást.

Biezma (2009: 39, 47) szerint a választó kérdések használata azt jelzi, hogy a diskurzus zsákutcába jutott: a beszélő által feltett kérdés az ő utolsó lépése volt a diskurzusban (Roberts 1996; 2012; Büring 2003), további megnyilatkozást nem kíván tenni (azaz pl. nem kíván másik, egyszerűbb kérdést feltenni), mielőtt a beszélgetőtárs a kérdést meg nem válaszolja. Biezma a fenti szituációt úgy írja le, hogy a beszélő a választó kérdéssel kívánja a hallgatót sarokba szorítani („cornering effect”): ezzel jelzi, hogy más választása nincs, mint a kérdés megválaszolása. A szerző szerint a fentiek miatt a választó kérdések akkor jelentik a preferált alternatívát, amikor az információkérés a cél olyan szituációban, amelyben úgy tűnik, hogy a hallgató információt tart vissza, a beszélő viszont le szeretné zárni a kérdést. Az a javaslat, hogy a választó kérdés a beszélő *utolsó* megnyilatkozását kódolja, azt is előfeltételezi, hogy korábban már volt valamiféle véleménycsere az adott témáról.

Biezma szerint a Hamblin-féle, (5) alatt illusztrált javaslattal szemben az alanysegédige inverziót tartalmazó angol eldöntendő kérdő mondatok denotációja egy egyelemű halmaz, amely a kérdő mondat propozíciós tartalmának megfelelő propozíciót tartalmazza. (Például a (4)-nak megfelelő angol kérdő mondat esetében ez a $\lambda w. \text{örül}(m)(k)(w)$ propozíció lenne.) Ebből következik, hogy a fenti mondatfajta esetében a lehetséges válaszok listája nincs kizárólagosan meghatározva, és így lehet azt gondolni, hogy a kontextusban más alternatívák is vannak. A választó kérdésekhez szemantikai értéként ezzel szemben a két tagmondatnak megfelelő propozíció halmazát rendeli (hasonlóan ahhoz, amit (5) illusztrál), azt állítva, hogy a Logikai Formában megjelenik egy „lezárás” operátor, amelyet az eső intonáció jelöl, és amely a kizárólagosság előfeltevését vezeti be. Ez magyarázza azt a tényt, hogy a választó kérdésekre csak olyan válasz adható, amely a fenti két propozíció valamelyikével azonos. A „sarokba szorító” kérdőstratégiának Biezma szerint például akkor van létjogosultsága, ha a beszélgetőtárs nem az elvárásoknak megfelelően viselkedett, és nem adott egyértelmű választ a feltett kérdésre. Illusztrációként tekintsük az alábbi szituációt:⁵

⁵ A tanulmány névtelen lektora szerint A első kérdése csak akkor motivált, ha „az a legkönnyebben elérhető valószínűsítés, hogy B téztát fog főzni”. Ezzel nem értek egyet, hiszen például A akkor is felteheti a kérdést, ha barkochbát játszik a hallgatóval. Az ugyanakkor igaz, hogy a téztáfőzésnek egy elképzelhető lehetőségnek kell lennie a kontextusban ahhoz, hogy a kérdés természetesnek hasson.

- (6) (Biezma 2009: 50)
Szituáció: A, aki a tanszéken a heti előadás utáni vacsora menüjét koordinálja, szeretné megtudni, hogy az önként jelentkező szakácsok közül B, a diáktársa, mit tervez főzni.
- A: Are you making pasta?
 van.2SG te csinál.GER-PART tészta
 'Tésztát főzöl?'
- B: (csend és kérdő tekintet)
- A: Are you making pasta or not?
 van.2SG te csinál.GER-PART tészta vagy nem
 'Tésztát főzöl vagy nem?'
- B: No./Yes.
 'Nem./Igen.'

A következő pontban áttekintjük azokat a kontextusokat, amelyekben Bolinger (1978) szerint az inverziót tartalmazó pozitív eldöntendő kérdő mondatok nem helyettesíthetők az NVK-kal az angolban, és megmutatjuk, hogy ezek közül számosban nem helyettesíthetők a magyar -e partikulás kérdő mondatok és az NVK-k sem egymással.

3. Bolinger (1978) tesztszei

Bolinger (1978) angol nyelvi példák segítségével mutatja be azt, hogy az eldöntendő kérdő mondatok és a választó kérdések számos kontextusban nem helyettesíthetők egymással. Az alábbiakban az ő tesztszei közül azokat fogjuk itt a magyarra alkalmazni, amelyek segítségével a magyar -e partikulás kérdések és az NVK-k közötti különbségek bemutatathatók. Bolinger egyik tesztsze azt vizsgálja, hogy a két konstrukció használható-e kérések megformálására. Az angol adatok alapján a szerző azt találta, hogy míg az ige-alany inverziót tartalmazó eldöntendő kérdő mondatok alkalmasak kérések megfogalmazására, az NVK-k nem:

- (7) (Bolinger 1978: 89)
- a. Will you help me?
 AUX te segít én.DAT
 'Segítenél nekem?'
- b. #Will you help me or not?
 AUX te segít én.DAT vagy nem
 'Segítenél nekem vagy nem?'

(8) mutatja, hogy míg a magyar intonációsan jelölt kérdő mondatok használhatóak a fenti szituációban, az NVK-k és az -e partikulások nem:⁶

⁶ Szeretnék rámutatni, hogy a példában kijelentő módú igealak szerepel, és nem feltételes módú, amely egy konvencionizált forma az udvarias kérdések kódolására.

- (8) (Gyuris 2017a: 9 (13) példája nyomán)
Szituáció: B, aki nehéz csomagot cipel, szeretné megkérni a barátját, H-t, hogy nyissa ki neki az ajtót, ezért ezt mondja:
- #Kinyitod-e az ajtót?
 - #Kinyitod az ajtót vagy nem?
 - Kinyitod az ajtót?

Információkérő kérdésként természetesen (8b) is elfogadható.

Bolinger második megfigyelése a kínálás vagy meghívás kódolására szolgáló kérdő konstrukciókra vonatkozik: míg az angol kanonikus, segédige-alany inverziót tartalmazó kérdő konstrukciók alkalmasak ennek a funkciónak a betöltésére, a választó kérdések nem. A magyarban a fenti szituációban elfogadhatóak mind az -e-s, mind az intonációsan jelölt kérdő mondatok, a választó kérdés azonban nem.⁷

- (9) (Gyuris 2017a: 9 (14) példája nyomán)
Szituáció: B szeretné H-t kávéval megkínálni. Ezért a következőt mondja:
- Kérsz-e kávé?
 - #Kérsz kávé? vagy nem?
 - Kérsz kávé?

A következő példa azt illusztrálja, hogy a vizsgált formai típusok mennyire alkalmasak arra, hogy a szituációból kikövetkeztethető információkra explicite rákérdezzenek. (Van Rooy–Šafářová (2003) a fenti kérdéseket „alapozó kérdéseknek” nevezi.)

- (10) A: Épp most láttam Dávidot.
 B: #Dávid visszajött-e Torontóból?
 B': #Dávid visszajött Torontóból vagy nem?
 B'': #Dávid visszajött Torontóból?

A példák alapján látható, hogy a vizsgált magyar konstrukciók közül egyik sem alkalmas arra, hogy a fenti szituációban használjuk. (A többszörös emelkedő-eső dallamú kijelentő mondat ugyanakkor elfogadható lenne.) A következő példa a retorikai kérdésként való használatot illusztrálja, amely az angol inverziót tartalmazó kérdő mondatok számára létező lehetőség:

- (11) *Szituáció:* B elmeséli barátjának, H-nak, hogy milyen ostobaságot csinált. H ezt mondja:
- #Bolond vagy-e?
 - #Bolond vagy vagy nem?
 - Bolond vagy?

(11) azt mutatja, hogy sem a (pozitív) -e-s, sem a választó kérdések nem alkalmasak retorikai kérdések megfogalmazására, csak az emelkedő-eső dallamúak. Bolinger egy további kontrasztot azon kérdések használati feltételeivel kapcsolatban talál, amelyek „valódi információkérő kérdések, de amelyekről a beszélő tudja, hogy

⁷ Az -e-s kérdő mondat elfogadhatósága magyarázható van Rooy–Šafářová (2003)-nak a fenti 2. pont végén idézett javaslatával, amelynek lényege, hogy a beszélő el kívánja kerülni, hogy túlzottan rámenősen lássák.

csak egyféleképpen válaszolhatók meg” (Bolinger 1978: 88). A fenti típusú kérdések is megfogalmazhatók az angolban az inverziót tartalmazó szerkezettel, de a választó kérdéses szerkezettel nem. A Bolinger által idézett példához nagyon hasonló (12a), amely a Magyar Nemzeti Szövegtárból (Oravecz–Sass–Váradi 2015) származik. A (12b)-ben illusztrált választó kérdéses változat véleményem szerint elfogadhatatlan,⁸ viszont természetesen hangzik a (12c):

- (12) *Szituáció*: B szeretne meggyőződni, hogy édesanyja, H, alszik-e, ezért ezt kérdezni:
- Édesanyám, alusznak-e? (MNSZ)
 - *Édesanyám, alusznak vagy nem?
 - Édesanyám, alusznak?

Figyeljük meg, hogy (12a) elfogadhatósága nem mond ellent Gyuris (2017a) fent idézett javaslatának: abból, hogy gyakorlati okokból csak a pozitív választ tudja a kérdező megfogalmazni, még nem következik, hogy a negatív válasz nem lehet igaz (csak éppen az nem fog elhangzani).

A Bolinger által vizsgált következő típusot olyan kérdések alkotják, „amelyek esetében a negatív válasznak kicsi vagy nulla az esélye” (Bolinger 1978: 88). Ezek is megfogalmazhatók az inverziót tartalmazó angol szerkezettel, de a választó kérdéses konstrukcióval nem. (13) mutatja a Bolinger által vizsgált példák magyar megfelelőjét:

- (13) *Szituáció*: B írásbeli vizsgát felügyel. Már kiosztotta a vizsgakérdéseket, mindenkinél van toll is. Ellenőrizni akarja, hogy engedélyt adhat-e a kezdésre, ezért ezt kérdezni:
- Mindenki készen áll-e?
 - *Mindenki készen áll vagy nem?
 - Mindenki készen áll?

A (13b) változat, szemben a másik két konstrukcióval, véleményem szerint nem fogadható el a kérdéses szituációban.⁹ A (13a) elfogadhatósága a következőképpen egyeztethető össze Gyuris (2017a)-nak az -e-re vonatkozó javaslatával. Amennyiben B az -e-s kérdést választja, azt a látszatot szándékozik kelteni, hogy tudomása szerint az evidenciák nem támasztják alá egyik választ sem.

A Bolinger által észrevett következő kontraszt azokat a kérdéseket érinti, amelyek azt az előfeltevést vezetik be, hogy „nem volt a témával kapcsolatban korábbi kommunikáció” (Bolinger 1978: 89). Ilyenek Bolinger szerint a bemutatási szituációk, amelyekben az inverziót tartalmazó angol kérdő mondatok elfogadhatók, de a választó kérdések nem.

- (14) *Szituáció*: B szeretné bemutatni H-t a nővéreinek, ha azok még nem ismerik egymást, ezért ezt kérdezni H-tól:
- *Találkoztál-e már a nővéremmel?
 - *Találkoztál már a nővéremmel vagy nem?
 - Találkoztál már a nővéremmel?

⁸ A dolgozat névtelen lektora ugyanakkor elfogadhatónak tartja (12b)-t az adott szituációban.

⁹ A dolgozat névtelen lektora elfogadhatónak tartja (13b)-t a fenti szituációban.

A bemutatási szituációban sem az *-e-s*, sem pedig a választó kérdések nem használhatók, csak az emelkedő-eső intonációval ejtettek. Bolinger következő példája olyan szituációt mutat be, amikor a kérdő mondat célja, hogy információt közöljön a hallgatónak:

- (15) *Szituáció:* B szeretné, hogy H tudja, hogy ma van János születésnapja, ezért ezt kérdezi:
- Tudtad-e, hogy ma van János születésnapja?
 - #Tudtad vagy nem, hogy ma van János születésnapja?
 - Tudtad, hogy ma van János születésnapja?

Amint látható, ebben az esetben szintén nem fogadható el az NVK, de az *-e* partikulás kérdés igen. Az utolsó példa egy olyan szituációt mutat be, amikor a kérdést nem a kérdező információhiánya motiválja, hanem az az igény, hogy beszélgetést indítson el, tipikusan egy ismeretlen emberrel:¹⁰

- (16) *Szituáció:* B és H egy hivatalban várakoznak, egy kivétítőn focimeccs megy. B szeretne beszélgetést kezdeményezni H-val, ezért ezt kérdezi:
- #Szereted-e a focit?
 - #Szereted a focit vagy nem?
 - Szereted a focit?

A következő táblázat összefoglalja a három vizsgált magyar konstrukció elfogadhatóságával kapcsolatban tett fenti megállapításainkat:

	<i>-e-s</i> kérdő mondat	NVK	\wedge kérdő mondat
kérés, (8)	x	x	✓
kínálás, (9)	✓	x	✓
„alapozó kérdés”, (10)	x	x	x
retorikai kérdés, (11)	x	x	✓
„egyféleképpen megválaszolható kérdés”, (12)	✓	x	✓
„negatív válasznak kicsi az esélye”, (13)	✓	x	✓
„nem volt korábbi kommunikáció”, (14)	✓	x	✓
„információközlő kérdés”, (15)	✓	x	✓
beszélgetést elindító kérdés, (16)	✓	x	✓

1. táblázat

A vizsgált három magyar kérdő konstrukció elfogadhatósága a különböző kontextusokban

A fenti táblázat megmutatja, hogy azokban az esetekben, amikor az NVK nem elfogadható, az „alapozó kérdések” kivételével mindig elfogadható az emelkedő-eső intonációjú kérdő mondat, és bizonyos esetekben az *-e-s* kérdő mondat is. Az *-e-s* kérdő mondatok, ellentétben az NVK-kal, kompatibilisek a kínálás aktusával, valamint olyan szituációkkal, amelyekben „egyféleképpen megválaszolható kérdés”-t, vagy olyan kérdést tesz fel a beszélő, ahol a „negatív válasznak kicsi az esélye”. Ez abban az esetben lehetséges, ha a szituációkat a beszélő olyannak akarja láttatni,

¹⁰ A dolgozat névtelen lektora elfogadhatónak tartja (16b)-t a fenti szituációban.

mint amelyekben nem szerepel olyan evidencia, amely az egyik vagy a másik választ támasztja alá. Ezeket a kérdéseket, Bolinger nyomán, olyan diskurzusok segítségével illusztráltuk, amelyekben még nem volt az adott témáról szó. Az „információközlő kérdés” szituációjában is csak akkor fogadható el az -e-s kérdés, ha egyik választ sem támasztja alá evidencia. Megfigyelhető, hogy amennyiben a fenti szituációkban elhangzó -e-s (vagy akár emelkedő-eső dallamú) kérdő mondatra a hallgatótól nem érkezik válasz, a beszélő másodszorra már az NVK-t is problémamentesen használhatja.

Abban a (14) alatti szituációban sem jelenhet meg az NVK, amelyben egyik választ sem támasztják alá evidenciák, és a beszélő úgy gondolja, hogy még nem volt köztük a hallgatóval kommunikáció az adott kérdésről. A beszélgetést elindító kérdésnek – ahol az NVK-k szintén nem fogadhatóak el –, szintén fontos tulajdonsága, hogy még nem volt szó az adott témáról a beszélők között. (Az utóbbi két kérdést, definíciójukból következően, nem lehet megismételni.)

A következő pontban megkíséreljük a fentiek alapján formálisan leírni, hogy milyen szituációkban jelenhetnek meg az NVK-k a magyarban.

4. Az NVK-k engedélyezése a magyarban

Szabolcsi (2015: 190) amellett érvel, hogy a (17) alatti példák közül (17a) kivételével mindegyik választó kérdésként értelmezendő, és mindegyiknek a szerepe megegyezik azzal, amit Biezma (2009) (valamint Biezma–Rawlins 2012) az angol NVK-knak tulajdonít, és amire a beszélgetőtárs „sarokba szorítása” kifejezést használja.¹¹

- (17) (Szabolcsi 2015: 190 (68))
- a. Táncolt Mari? ↑
 - b. Táncolt Mari vagy nem? ↓
 - c. Táncolt-e Mari? ↓
 - d. Táncolt-e Mari vagy nem? ↓¹²

Egyetértek Szabolcsival abban, hogy mind az -e-s, mind a választó kérdések a „sarokba szorítás” eszközeiként értelmezendők. Ugyanakkor véleményem szerint az NVK-k olyan további kontextuális előfeltevéseket is bevezetnek, amelyek nem jellemzőek az -e-s kérdésekre. Az utóbbit illusztrálja a Biezma (2009: 39 (5)) által inspirált alábbi szituáció:

- (18) *Szituáció:* B születésnapit bulit rendez, és kínálgatja az italokat a vendégeknek. Közeli barátját, H-t is megkínálja sörrel, aki válasz helyett 10 percig arról beszél neki, hogy nagyon szeretne inni egy sört, de az túl sok kalóriát tartalmaz. B ezek után az alábbi kérdést teszi fel H-nak:
B: Kérsz sört vagy nem?

¹¹ Fontos megjegyezni, hogy a „sarokba szorítás” terminus itt nem a köznyelvi értelmében használatos, hanem csak a Biezma által adott funkcióleírást rövidíti: a beszélő azt jelzi, hogy ő nem kíván újabb megnyilatkozást tenni, amíg a kérdezett személy nem válaszolja meg a kérdést.

¹² Szabolcsi (2015)-ben ↑ emelkedő, ↓ pedig a kijelentő mondatokra jellemző eső intonációt jelöl.

A fenti szituáció abban különbözik a (8)–(16) alattiaktól, amelyekben az NVK-k engedélyezését eddig vizsgáltuk, hogy itt létezik olyan evidencia is, amely a pozitív választ, és olyan is, amely a negatív választ támasztja alá. Ezek alapján azt gondolom, hogy a magyar NVK-k kétféle kontextusban fordulhatnak elő: olyanban, amelyben a kontextuselőzmények, és olyanban, amelyben a válaszokat alátámasztó evidenciák engedélyezik őket:

- (19) Egy p v $\neg p$? alakú, ellentétes alternatívákat tartalmazó választó kérdés (NVK) az alábbi esetekben van engedélyezve a diskurzusban a magyarban:
- korábban a beszélő már feltett egy olyan K eldöntendő kérdést a diskurzusban, amelynek szemantikai értéke megegyezik az NVK-éval (azaz $\llbracket K \rrbracket = \{p, \neg p\}$), de arra nem érkezett válasz,¹³ vagy
 - a kontextusban egyaránt találhatók olyan evidenciák, amely p -t, és olyanok is, amely $\neg p$ -t támasztják alá.

Azt, hogy egy beszélő „sarokba kívánja szorítani” beszélgetőtársát (a Biezma által definiált értelemben), a (17b–d) konstrukciók mindegyikével ki tudja fejezni a beszélő. Azt azonban, hogy mindkét válaszhoz létezik a kontextusban olyan evidencia, amely annak az igazságát alátámasztja, egyedül az NVK tudja kifejezni. Ebben látom a fő különbséget az *-e-s* kérdő mondatok és az NVK-k használatát illetően: míg ez utóbbi engedélyezve van, ha mindkét választ alátámasztó kontextusbeli evidencia létezik, az előbbi csak akkor, ha egyik válaszhoz sem létezik ilyen.

Amennyiben a magyar NVK-k engedélyezését megfelelően írja le a (19) alatti javaslat, felmerül a kérdés, hogy miért különböznek egymástól a magyar és az angol NVK-k használati feltételei, és nem lehetséges-e, hogy az utóbbiak engedélyezésében is szerepet játszhat a (19b) alatti feltétel. Ezek a kérdések további kutatás alapját képezhetik.

5. Összegzés

A tanulmány a negatív választó kérdésnek (NVK) nevezett konstrukció használati feltételeivel foglalkozott a magyarban. Ismertettük az NVK-k szemantikai értékének meghatározására vonatkozó javaslatokat, valamint van Rooy–Šafářová (2003) és Biezma (2009) elképzeléseit azzal kapcsolatban, hogy az angolban milyen szempontok alapján dől el, hogy egy adott szituációban egy beszélő az inverziót tartalmazó pozitív vagy negatív eldöntendő kérdések valamelyikét, vagy pedig az NVK-k használja. Van Rooy–Šafářová szerint a választásnak a válasz hasznosságához, Biezma szerint pedig ahhoz van köze, hogy a beszélő hajlandó-e további megnyilatkozást tenni azelőtt, hogy választ kapott volna a kérdésére. Mivel ezek a szempontok szerepet játszottak az irodalomban a magyar emelkedő-eső dallamú és *-e* kérdő partikulás kérdő mondatok használati feltételeinek elkülönítésében, megpróbáltuk – Bolinger (1978) példái segítségével – elkülöníteni azokat a szituációkat, amelyekben *-e* partikulás kérdő mondatok engedélyezve vannak, azoktól, amelyekben az NVK-k megjelenhetnek. Azt állítottuk, hogy az NVK-k akkor vannak engedélyezve a magyarban, ha eleget tesznek a kontextuselőzményekre, vagy pedig a kontextusbeli evidenciákra vonatkozó feltételeknek.

¹³ Ezt a feltételt Farkas–Bruce (2010) elméletében úgy lehet megragadni, hogy az NVK kimondásakor az ASZTAL-on van egy $\langle K \llbracket I \rrbracket; \{p, \neg p\} \rangle$ alakú eldöntendő kérdés, l. Molnár (2019)-et.

Köszönetnyilvánítás

Ezúton kívánok köszönetet mondani a tanulmány névtelen lektorának az első változathoz fűzött megjegyzéseier, és Szécsényi Tibornak a gondos szerkesztői munkájáért. A kutatást a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal – NKFIH támogatta, a K 115922 nyilvántartási számú támogatási szerződés alapján (*A kérdő mondatok és (speciális) használataik nyelvtana és pragmatikája*).

Hivatkozások

- Biezma, María 2009. Alternative vs Polar Questions: the *cornering* effect. *Semantics and Linguistic Theory* 19:37–54. doi:10.3765/salt.v19i0.2519.
- Biezma, María – Kyle Rawlins 2012. Responding to alternative and polar questions. *Linguistics and Philosophy* 35/5:361–406. doi:10.1007/s10988-012-9123-z.
- Bolinger, Dwight 1978. Yes-no questions are not alternative questions. In Henry Hiz (szerk.) *Questions*. (Synthese Language Library) Dordrecht: Reidel. 87–105. doi:10.1007/978-94-009-9509-3_3.
- Büring, Daniel 2003. On D-trees, beans, and B-accents. *Linguistics and Philosophy* 26/5:511–545. doi:10.1023/A:1025887707652.
- Büring, Daniel – Christine Gunlogson 2000. *Aren't Positive and Negative Polar Questions the Same?* Kézirat. UCLA, UCSC.
- Farkas, Donka – Kim Bruce 2010. On reacting to assertions and polar questions. *Journal of Semantics* 27/1:81–118. doi:10.1093/jos/ffp010.
- Groenendijk, Jeroen – Martin Stokhof 1984. *Studies on the Semantics of Questions and the Pragmatics of Answers*. PhD disszertáció. Amsterdam: University of Amsterdam.
- Gyuris, Beáta 2017a. New perspectives on bias in polar questions: A study of Hungarian -e. *International Review of Pragmatics* 9/1:1–50. doi:10.1163/18773109-00000003.
- Gyuris, Beáta 2017b. Thoughts on the semantics and pragmatics of rising declaratives in English and rise-fall declaratives in Hungarian. In Beáta Gyuris – Katalin Mády – Gábor Recski (szerk.) *K + K = 120. Papers dedicated to László Kálmán and András Kornai on the occasion of their 60th birthdays*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. <http://clara.nytud.hu/~kk120/gyuris/gyuris.pdf>.
- Gyuris Beáta – Molnár Cecília Sarolta – Mády Katalin 2018. A magyar eldöntendő kérdő mondatok használatának tanulmányozása kísérletes módszerekkel. In Bánréti Zoltán (szerk.) *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXIX. Kísérletes nyelvészet*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 53–75.
- Hamblin, Charles Leonard 1973. Questions in Montague English. *Foundations of Language* 10/1:41–53.
- Maleczki Márta 2007. Szemantika: Szerkezetek jelentése. In Alberti Gábor – Fóris Ágota (szerk.) *A mai magyar formális nyelvtudomány műhelyei*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 124–138.
- Molnár Cecília Sarolta 2019. *Speciális kérdések? Az ugye partikulát tartalmazó megnyilatkozások formája és használata*. PhD disszertáció. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.

- Oravecz Csaba – Sass Bálint – Váradi Tamás 2015. Mennyiségből minőséget. Nyelvtechnológiai kihívások és tanulságok az MNSz új változatának elkészítésében. In Tanács Attila – Varga Viktor – Vincze Veronika (szerk.) *MSZNY 2015. XI. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*. Szeged: JATEPress. 109–121.
- Roberts, Craige 1996. Information structure in discourse. Towards an integrated theory of formal pragmatics. In Jae-Hak Yoon – Andreas Kathol (szerk.) *Working Papers in Linguistics No. 49. Papers in Semantics*. Columbus: The Ohio State University, Department of Linguistics. 91–136.
- Roberts, Craige 2012. Information structure: Towards an integrated formal theory of pragmatics. *Semantics and Pragmatics* 5/6:1–69. doi:10.3765/sp.5.6.
- Searle, John R. 1969. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stalnaker, Robert 1978. Assertion. In Peter Cole (szerk.) *Syntax and Semantics 9. Pragmatics*. New York: Academic Press. 315–332.
- Szabolcsi, Anna 2015. What do quantifier particles do? *Linguistics and Philosophy* 38/2:159–204. doi:10.1007/s10988-015-9166-z.
- Van Rooy, Robert – Marie Šafářová 2003. On polar questions. *Semantics and Linguistic Theory* 13:292–309. doi:10.3765/salt.v13i0.2887.

A szerzőről

Gyuris Beáta az MTA Nyelvtudományi Intézet tudományos főmunkatársa. Kutatási területe a formális szemantika és a pragmatika. Kutatásai az információs szerkezet, a kvantorhatókör, a prozódia, a pragmatikai jelölők, valamint a mondatfajták és az általuk kifejezett beszédaktusok interakcióit vizsgálják. *The Semantics of the Contrastive Topic in Hungarian* címmel monográfiát jelentetett meg, szerzőtársakkal közösen pedig egyetemi tankönyvet *Formális szemantika* címmel.
Elérhetősége: gyuris.beata@nytud.hu